

29. Юридический факультет Харьковского университета за первые 100 лет его существования (1805–1905). – Х., 1908. – 310 с.

Ліман С. І. Історія середніх віків у навчальних курсах й творчості Івана Олександровича Сливицького (1808–1874).

Розглядається вивчення ад'юнктом Харківського університету І. О. Сливицьким різноманітних проблем зарубіжного Середньовіччя. Ці проблеми висвітлювалися ним не лише в рамках навчального курсу «Історія середніх віків», але й у монографії «Про вплив колоній на політичні перевороти в Європі» (1839). Монографія І. О. Сливицького – перше за часом, підготовлене в Харківському університеті, дисертаційне дослідження, присвячене майже повністю епосі західноєвропейського Середньовіччя. Незважаючи на комплітаивність багатьох положень, властивих ранньому етапу розвитку вітчизняної медієвістики, безсумнівними концептуальними достоїнствами монографії були спроби її автора вказати на важливість економічних факторів (розвиток торгівлі й промисловості) в історії міжнародних відносин. Ці спроби були здійснені І. О. Сливицьким задовго до появи в загальноросійській медієвістиці соціально-економічного напрямку.

Ключові слова: І. О. Сливицький, історія, Середні віки, історіографія, Харківський університет.

Liman S. I. Medieval history in academic courses and writings of Ivan Aleksandrovich Slivitskiy (1808-1874).

The study of various European medieval problems by I. A. Slivitskiy, Junior Scientific Assistant of Kharkov University, is discussed. Those problems were treated by him not only within the frames of academic course "Medieval History", but also in monograph "On Influence of Colonies on Political Overthrows in Europe" (1839). Monograph by I. A. Slivitskiy is the earliest of dissertation studies prepared at Kharkov University and devoted almost completely to European medieval age. In spite of the fact that many clauses were mere compilation, as typical for the early stage of Ukrainian medievalistics development, unquestionable conceptual advantages of this monograph were author's attempts to specify the importance of economic factors (trade and industry) in the history of international relations. Those attempts were dared by I. A. Slivitskiy long before social-economic trend appeared in medievalistics of the whole Russian Empire.

Keywords: I. A. Slivitskiy, history, Middle Ages, historiography, Kharkiv University.

УДК 929.6:378.4(477.54)«19/201»

Символи та емблеми Харківського університету кінця ХХ – початку ХХІ ст.: на шляху до створення нової корпоративної символіки

Рачков Є. С.

У статті на основі компаративістського підходу та методу контент-аналізу досліджується процес формування та еволюції символіки Харківського університету ХХ – початку ХХІ ст. Простежується вплив попередніх традицій на сучасний стан університетських символів та емблем. Вони розглядаються як атрибут університетської культури, частина комплексу культурних практик та цінностей.

Ключові слова: Харківський університет, символ, емблема, корпорація.

За більш ніж 200-річну історію Харківського університету його символи та емблеми утворили особливий масив зображальних джерел, здатних показати трансформацію університетської корпорації та віднайти відповіді на такі актуальні питання, як, наприклад: що являє собою університетська ідея сьогодні, які ознаки сучасної університетської корпорації, чи можемо ми взагалі говорити про існування університетської ідентичності. Крім того, в умовах ринкової економіки, боротьби університетів за прихильність абітурієнтів важливим завданням стало розроблення нової сучасної художньо привабливої корпоративної символіки, що, звичайно, є неможливим без осмислення історії та сучасного стану університетських символів та емблем.

Сьогодні існують різноманітні методики аналізу візуальних матеріалів. Серед них все більшу популярність отримують комп'ютерні технології [5; 6; 8]. З метою виявити характерні риси процесу формування та еволюції символів та емблем Харківського університету протягом ХХ–ХХІ ст. ми здійснили контент-аналіз наявного комплексу університетських символів та емблем за допомогою реляційної бази даних, побудованої в

СУБД MS Access. Вона складається з двох таблиць: «Символіка Харківського університету» та «Опис використовуваних символів та емблем». Перша містить поля з атрибутивним та дескриптивним характером, друга – детальний опис емблем, зображених на досліджуваних одиницях аналізу. Реляційна база даних дозволила нам типологізувати зібрані візуальні джерела, а розроблена система категорій та індикаторів – здійснити їх контент-аналіз та зробити низку висновків та припущень.

Загалом до бази даних увійшло 124 зображення сучасного періоду. Основну частину цих матеріалів зібрали співробітники Музею історії університету та викладачі кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету. Автором статті даний комплекс був розширений та доповнений.

Враховуючи прагматичний та семантичний аспекти, зібрані символи та емблеми можна умовно поділити на дві групи: створені на початку – в середині 1990-х рр. та протягом другої половини 1990-х – початку 2000-х рр. За приналежністю емблем до університету та його підрозділів – на п'ять груп: загальноуніверситетські, факультетські, бібліотеки університету, спортивних організацій та «інші». До останньої групи віднесені поодинокі емблеми Вченої ради університету, організацій студентського самоврядування, лицю університету тощо. Загалом нами була проаналізована 31 загальноуніверситетська емблема, 55 – факультетських, 3 – бібліотеки університету, 3 – спортивних організацій та 32 «інших» емблеми. За характером носія зображення (формою втілення) ми розподілили університетські емблеми та символи на вісім груп: емблеми (77 зображень), штандарти (17 зображень), поштові конверти (13 зображень), монети (10 зображень), значки (3 зображення), медалі (2 зображення), герби (1 зображення), листівки (1 зображення).

Протягом 1990-х – 2000-х рр. нові університетські символи та емблеми, як правило, з'являлися безсистемно, здебільшого за ініціативою окремих керівників університетських підрозділів. Паралельно з цим відбувались і цілком керовані та осмислені процеси [9, с. 126]. Так, на засіданні Вченої ради 14 листопада 2003 р. були затвердженні текст і музика гімну Харківського університету, а 27 травня 2004 р. – його герб. Деяко пізніше з'явилися штандарти факультетів, які стали необхідним атрибутом різноманітних університетських заходів [9, с. 126].

В 1999 р. указом Президента України Харківському університету

було надано статус національного та присвоєно ім'я його засновника [2, с. 551 – 552]. Ці події відповідним чином відобразилися в університетській символіці. Зображення В. Н. Каразіна та назва університету (аббревіатура або повна назва) стали найбільш розповсюдженими символами університету.

До певної міри визначальним стало рішення ректора університету І. Є. Тарапова від 26 серпня 1991 р. про заборону діяльності в університеті політичних партій та організацій [2, с. 550]. Воно відповідним чином позначилося і на університетській символіці, яка стала політично та національно нейтральною (як за використовуваними емблемами та символами, так і за кольором). Так, із 124 проаналізованих зображень сучасного періоду лише 7 містять державну символіку. Для порівняння, міжнародні символи або емблеми містяться на 73 зображеннях.

Принципових перетворень, порівняно з попередніми періодами, на сучасному етапі зазнали також емблеми структурних підрозділів університету, зокрема, факультетів. На основі побудованої бази даних, враховуючи прагматичний та семантичний аспекти, ми умовно розподіляємо їх на три групи. Першу групу становлять емблеми, створені в середині 1990-х рр., другу – емблеми, створені наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр., та третю – емблеми, зображені на штандартах факультетів університету.

Емблеми середини 1990-х рр. характеризуються оригінальністю та абстрактністю, в деяких випадках вони залишаються не зрозумілими навіть керівництву та викладачам відповідних структурних підрозділів. Через це можна припустити, що такі емблеми були розроблені «штучно» і тому не мали поширення.

Емблеми факультетів та структурних підрозділів університету, створені наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр., семантично схожі з емблемами радянського часу. Ця тенденція особливо помітна серед емблем факультетів механіко-математичного та фізичного спрямування. Гуманітарії навпаки за двадцять років кардинальним чином змінили власну символіку, зробивши її більш індивідуальною та оригінальною.

Необхідно відзначити, що в радянський час деякі емблеми факультетів гуманітарного спрямування містили схожі зображення (наприклад, факелу, розгорнутої книги тощо). Візуальна подібність факультетських емблем стала однією з передумов їхнього подальшого вдосконалення в наступні роки. Інколи такі зображення ставали полісемантичними. Так, емблема історичного факультету

може «прочитуватися» як зображення іонічного ордеру, водночас як зображення давньоєгипетського ієрогліфу «вічного життя» або стилізоване зображення літери «і», що позначається ідеограмою у вигляді людини, яка крокує. Натомість емблеми інших факультетів досить прості. Центральними символами філологічного факультету є свічка, книга, гусяче перо; філософського факультету – сова та книга, оббиті лавровим та дубовим гіллям тощо.

Цікаво, що сьогодні деякі факультети формально мають по кілька емблем одночасно: ті, що зображені на штандартах, та ті, що містяться на їх офіційних сайтах в мережі Інтернет (показовими в цьому плані є емблеми медичного факультету та факультету комп'ютерних наук). Сьогодні, на наших очах, формуються нові, дещо змінені та осучаснені факультетські емблеми. Вони зроблені в одному художньому стилі. Ці емблеми можна побачити на оновлених сайтах факультетів іноземних мов, міжнародних економічних відносин та туристичного бізнесу, історичного факультету.

Наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. власні емблеми з'явилися також у деяких кафедр університету. Прикладом такої кафедральної символіки є, зокрема, емблема кафедри історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету. Вона була розроблена в 2004 р. Б. П. Зайцевим до 40-річчя з часу заснування кафедри. В центрі емблеми міститься зображення сувою (символу просвіти, знання та освіти) [11, с. 196] та гусячого пера (символу літературної творчості). По колу зображення міститься напис: «Кафедра історіографії, джерелознавства та археології історичного факультету ХНУ ім. В. Н. Каразіна». Разом із тим, емблеми багатьох кафедр університету створюються, як правило, без урахування найголовніших правил геральдики та емблематики. Вони не мають широкого використання і не виконують покладені на них функції.

Серед інших структурних підрозділів університету свою емблему має Центральна наукова бібліотека (ЦНБ). Цікаво, але сьогодні вона не міститься ані на сайті університету, ані на сайті ЦНБ. Нам відомо декілька варіантів емблеми бібліотеки університету. На одній, яка ймовірно належить до першої половини 1990-х рр., зображено розгорнуту книгу та напис: «ЦНБ». На іншій, розробленій в 1999 р., міститься стилізоване зображення фасадної частини головного корпусу університету та його колони (яка за прикладом колони Казанського університету починає слугувати своєрідним символом університету [3, с. 461]). На зображенні

фасаду будівлі зверху вниз розташована аббревіатура бібліотеки, а по колу міститься напис: «Центральна наукова бібліотека. Заснована в 1805 р.». Сьогодні як емблема бібліотека все частіше використовує один із власних суперекслібрисів, датований початком ХІХ ст. Він був випадково виявлений у жовтні 2004 р. під час підготовки до святкування в університеті Днів грецької культури. Автором зображення вважають В. Н. Каразіна [4, с. 4]. На суперекслібрисі міститься зображення давньогрецької богині Афін (богині мудрості та справедливої війни) [7, с. 96 – 97], що тримає в руках щит, на якому зображено міський герб Харкова. Афіна символізує головні університетські чесноти: мудрість, знання, науку, духовну діяльність та творче мислення. Нижче по колу міститься напис «Nihil desperari» (в перекладі з латинської мови «Ніколи не втрачай надії (віри)» або «Ніколи не здавайся»).

Варто відзначити, що спортивна база та клуби університету також мають власну символіку. Емблемою спортивної бази університету тривалий час був буревісник, змальований білою фарбою на синьому тлі. Широкого розповсюдження ця емблема не здобула. Натомість загально впізнаваною стала емблема університетського тенісного клубу «Унікорт». Пояснення цьому можна знайти в масовому захопленні студентами та викладачами університету тенісом. На емблемі клубу містяться стилізовані зображення літери «У» та тенісного м'яча, а також напис: «Унікорт. Харків» або «Unicourt».

Власні емблеми на початку ХХІ ст. з'явилися в організацій студентського самоврядування університету, зокрема, Студентського наукового товариства та Первинної профспілкової організації. Емблема Студентського наукового товариства художньо нагадує герб університету. На ній у центрі в оточенні лаврового та дубового гілля зображено пам'ятник В. Н. Каразіну, нижче на девізній стрічці міститься напис «Студентське наукове товариство». Емблема профспілкової організації є абстрактною та найбільше нагадує веселку, хоча в зображенні використані лише сині та білі кольори. Існує трактування емблеми як триєдиної формули, яка об'єднує різні групи членів профспілки: студентів, аспірантів та докторантів.

Відчутним поштовхом у конструюванні корпоративної ідентичності університету та нових форм корпоративної символіки стало святкування його двохсотрічного ювілею в 2004 р. Зокрема, з нагоди річниці була виготовлена ювілейна медаль. На одному боці

медалі зображена сучасна будівля університету та у дзеркальному відображенні колишній будинок губернатора (старий корпус університету). Слід зауважити, що використання асинхронного зображення, а тим паче зображення зі зв'язком сучасне-минуле, є певною мірою винятковим. Воно підкреслює сталість історичного зв'язку між сучасним Харківським національним університетом імені В. Н. Каразіна та Імператорським Харківським університетом. Подібне асинхронне зображення зустрічається також на ювілейній медалі та двох монетах, виготовлених на честь 200-річчя університету.

Важливою особливістю в формуванні та використанні університетських символів та емблем на сучасному етапі стало конструювання нових форм університетської символіки, які, як правило, являють собою синтез вітчизняних та західноєвропейських традицій. Яскравими прикладами такого конструювання слугують введення мантий для випускників, керівництва університету та почесних докторів; карбування ювілейних монет та медалей [10, с. 294].

Мантиї та конфедератки відносно нещодавно почали входити до університетської культури та традиції вітчизняних вищих навчальних закладів, зокрема, вони стали використовуватися й у Харківському університеті та отримали (незважаючи на відсутність попередньої практики їх вжитку) широке розповсюдження. Мантиї є міжнародним символом вченості, самовідданого служіння науці. Вони активно використовуються в університеті під час так званої «урочистої ходи», яка відбувається у зв'язку із врученням випускникам-магістрам дипломів. Носіння мантиї магістрами символізує приєднання колишніх студентів до когорти дипломованих та освічених фахівців [1, с. 14]. Останніми роками під час церемонії випуску найкращі студенти університету нагороджуються медалями. На одному боці медалі міститься повна назва Харківського університету, на іншому – девіз «Ingenioetmoribus» (з лат. «Талант і характер»).

Таким чином, наприкінці ХХ – на початку ХХІ ст. Харківський університет постав перед необхідністю конструювання нових форм університетської символіки, які б відбивали його внутрішні та зовнішні перетворення. Нові університетські символи та емблеми виникають спонтанно та спорадично, поки що вони не мають цілісності та системності, що призводить до відсутності сталого

глумачення цієї символіки та навіть незнання про її існування. Деякі новостворені університетські символи та емблеми містять зображення чи їх елементи, які прийшли з минулого, що важливо для формування усталеної традиції. Для сучасного етапу характерно також конструювання нових форм університетської символіки, які, як правило, будуються на міжнародній практиці та являють собою синтез вітчизняних і західноєвропейських традицій. В 2014 р. Харківський університет святкуватиме чергову річницю з часу свого заснування. Сподіваємося, що ця подія сприятиме як подальшому розробленню системи корпоративних емблем університету та його структурних підрозділів, так і їх вивченню.

Примітки

1. Астахова В. И. Воспитание на традициях: некоторые вопросы методологии и методики / В. И. Астахова // Вчені записки Харківського гуманітарного університету «Народна українська академія»: збірник наукових праць. – Х.: Видавництво Народної української академії (НУА). – 2008. – Т. 14. – С. 7 – 21.
2. Бакіров В. С. Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна за 200 років / В. С. Бакіров, В. М. Духопельников, Б. П. Зайцев та ін.; Худож. оформлювач І. В. Осипов. – Х.: Фоліо, 2004. – 750 с.
3. Вишленкова Е. А. Terra Universitatis: Два века университетской культуры в Казани / Е. А. Вишленкова, С. Ю. Мальшева, А. А. Сальникова. – Казань: Казанский государственный университет им. В. И. Ульянова-Ленина, 2005. – 500 с.
4. Журавльова І. Суперекслібрис, або Таємниця книги 1803 р. // Харківський університет. – 2004. – 16 листопада.
5. Информационный бюллетень Ассоциации «История и компьютер». – № 38. Материалы XIII конференции АИК. Сентябрь 2012 г. – Москва: Изд-во Московского университета, 2012. – 234 с.
6. Иудин А. А. Контент-анализ текстов: компьютерные технологии (Учебное пособие) / А. А. Иудин, А. М. Рюмин. – Нижний Новгород: ННГУ, 2010. – 37 с.
7. Кондрашов А. П. Кто есть кто в классической мифологии: Энциклопедический словарь / А. П. Кондрашов. – М.: Рипол классик, 2002. – 768 с.
8. Очевидная история. Проблемы визуальной истории России XX столетия: сб. ст. / редкол. И. В. Нарский и др. – Челябинск: Каменный пояс, 2008. – 476 с.

9. *Посохов С. И.* О памяти и памятниках в университетской истории / С. И. Посохов // История и историческая память: межвуз. сб. науч. тр. – Саратов; Ставрополь, 2012. – Вып. 6. – С. 117 – 131.
10. *Посохов С. И.* Символы и эмблемы Харьковского университета / С. И. Посохов // Вспомогательные исторические дисциплины в пространстве гуманитарного знания: Матер. XXI Междунар. конф. – М.: РГГУ, 2009. – С. 291 – 294.
11. *Похлебкин В. В.* Словарь международной символики и эмблематики / В. В. Похлебкин. – 3-е изд. – М.: Международные отношения, 2001. – 560 с.

Рачков Е. С. *Символы и эмблемы Харьковского университета конца XX – начала XXI ст.: на пути к созданию новой корпоративной символики.*

В статье на основе компаративистского подхода и метода контент-анализа исследуется процесс формирования и эволюции символики Харьковского университета XX – начала XXI ст. Прослеживается влияние предыдущих традиций на современное состояние университетских символов и эмблем. Они рассматриваются как атрибут университетской культуры, часть комплекса культурных практик и ценностей.

Ключевые слова: Харьковский университет, символ, эмблема, корпорация.

Rachkov Y. S. *Kharkiv University symbols and emblems during the 20th – early 21st century: towards creation the new corporate symbols.*

Using the comparative approach and the method of content analysis, the article investigates a process of formation and evolution of Kharkiv University symbols during the 20th – early 21st century. An impact of previous traditions on modern state of university symbols and emblems is retraced. University symbols are considered as an attribute of university culture and a part of complex of cultural practices and values.

Keywords: Kharkiv University, symbol, emblem, corporation.

УДК 930.1 (470+571) : 94 (420:540)

Проблемы истории английской Ост-Индской компании в освещении А. Е. Кудрявцева (1880–1941)

Савенкова И. Ю.

В статье рассматривается трактовка роли и места Ост-Индской компании в партийно-политической истории Англии XVII в., представленная в трудах выдающегося советского ученого А. Е. Кудрявцева. Научное наследие ленинградского историка анализируется с учетом общих тенденций развития советской историографии в 1920–1940-е гг. Определен вклад А. Е. Кудрявцева в дальнейшее развитие исследований по истории Ост-Индской компании в Советском Союзе.

Ключевые слова: А. Е. Кудрявцев, Ост-Индская компания, монополия, «ост-индская проблема», Английская буржуазная революция.

Британская Ост-Индская компания (в дальнейшем – ОИК), одна из крупнейших и могущественнейших компаний прошлого, была и остается объектом пристального внимания исследователей. Значимость того вклада, который данная компания внесла в развитие английского капитализма, в создание так называемой второй (восточной) Британской империи, да и в формирование феномена европейского колониализма в целом, подтверждается сотнями работ, посвященных ее деятельности учеными разных стран. Свою лепту в изучение истории «Достопочтенной корпорации с Лиденхолл-стрит» (как ранее именовали ОИК) внесли и советские историки. Отметим сразу, что в исторической науке СССР изучение деятельности ОИК не относилось к числу приоритетных тем, поэтому она вряд ли может сравниться с англоязычной историографией по количеству работ и широте затронутой в них проблематики. Тем не менее, советскими учеными был подготовлен ряд исследований, в которых представлен оригинальный взгляд на историю английской компании.

Первопроходцем в изучении ОИК стал известный ленинградский историк, профессор Александр Евгеньевич

© И. Ю. Савенкова, 2014